

УДК 35.316

Д. В. Зюзь,
аспірант кафедри економічної теорії та фінансів ХарПІ НАДУ,
м. Харків

СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто сутність економічної системи, досліджено головні чинники, що впливають на розвиток економічних систем та визначено основні ознаки змішаного типу економічної системи.

Ключові слова: економічна система, змішаний тип економічної системи, функції, методи, соціально-економічний розвиток, власність, ринкові відносини.

Постановка проблеми. Сутність розвитку економічної системи базується на постійному вдосконаленні матеріального та нематеріального виробництва. Людина природно прагне до кращого життя, що підтверджує в історичному аспекті, зміна технологічних засобів виробництва (від інструментального до постіндустріального), постійно намагається дійти до вершини розвитку всіх сфер, у тому числі й людського добробуту.

Шляхи досягнення досконалості в економічних взаємовідносинах між суб'єктами господарювання кожен бачить по-своєму. Підтвердженням вище сказаного виступають значні теоретичні напрацювання вчених, які нерідко втілювалися в практику, де вони мали змогу показати свою дієздатність або нездатність зорганізувати економічне життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності та чинникам, що впливають на становлення і розвиток економічних систем, приділено значну увагу в науковій літературі. Серед досліджень і публікацій, на які спирається автор, можна виділити праці таких науковців: Х. Баша, Л. Білецької, В. Базилевича, В. Зомбарта, М. Коваленка, С. Мочерного, Ю. Ніколенка, А. Сірка та ін. Незважаючи на досить значні доробки за вказаним напрямком, залишається відкритим і потребує подальшого дослідження питання сутності та чинників розвитку економічної системи.

Метою статті є розкриття сутності економічної системи, дослідження головних чинників, що впливають на розвиток економічних систем та визначення основних ознак змішаного типу економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Система в загальнонауковому визначенні – це сукупність взаємопов'язаних і розміщених у належному порядку елементів певного цілого утворення. Відповідно, економічна система представляє собою сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету [7].

Фундаментом будь-якої економічної системи виступають її головні структурні елементи: продуктивні сили, соціально-економічні, техніко-економічні, організаційно-економічні відносини, державний регулюючо-господарський механізм тощо. Специфіка цих елементів, а також усталених в суспільстві норм (релігійних, моральних, юридичних та ін.) визначають суть певного типу економічної системи. На основі даних ознак науковці виокремлюють наступні типи економічних систем: натуральну організацію суспільного виробництва, ринкову, командно-адміністративну, змішану [12, с. 14-15]. У даній роботі не буде акцентовано увагу на кожній моделі, адже на сучасному етапі всі вони описані в достатній мірі та не потребують додаткового аналізу. Натомість зосередимося на змішаній економічній системі, яка притаманна розвиненим країнам світу (Японія, Німеччина, Швеція тощо) та деяким країнам, що розвиваються (Китай, Індія, Південна Корея, В'єтнам тощо).

Історичною передумовою виникнення змішаної економіки є посилення і розширення державного втручання в економічну діяльність, сплетіння різних форм власності суб'єкта господарювання (приватного виробництва (висококонцентрованого, дрібного, середнього), державного сектора, кооперативного устрою, общинного господарювання). За таких умов, відбувається стимулювання швидкого й продуктивного розвитку економіки із залученням усіх ресурсів, якими володіє та чи інша країна. Разом із цим

«паразитично-еволюційне» розшарування у суспільстві на багатих та бідних, яке до ХХ ст. набирало все більших обертів та становлення ринкової економічної системи (з її дефектами, перекосами та розривами [2, с. 84]) тільки підштовхнуло трансформаційні процеси в бік державного впливу на економіку.

Саме тоді німецькі економісти Альберт Шеффле та Адольф Вагнер у низці економічних праць виступили з обґрунтуванням ідеї змішаної економіки. Будь-яке втручання держави в економічне життя Шеффле називав «соціалізмом» [20, с. 2]. Вагнер у свою чергу стверджував, що суспільний розвиток взагалі й індустріальний ріст зокрема, повинні супроводжуватися неухильним зростанням частки державних витрат у валовому національному продукті. Він став першим економістом, який виявив наявність позитивної залежності між рівнем економічного розвитку і розміром публічного сектора економіки в індустріальних ринкових економіках. Він надав різні пояснення стосовного того, що державні витрати збільшуються відповідно з економічним зростанням [1, с. 62].

Теорію змішаної економіки розробляв також німецький економіст Вернер Зомбарт у 20-х рр. ХХ ст. У працях «Соціалізм і соціальний рух», «Сучасний капіталізм» та деяких інших він окреслював соціалізм з будь-якими формами державних підприємств. А також наголошував, що характер внутрішньої економічної політики теперішнього часу в особливо високій мірі відрізняється змішанням стилів, яке він відзначив як відмінну рису сучасної економічної політики. Тобто те, що ми спостерігаємо, являє собою процес перетворення в нормативно-регульоване господарське життя, яке досі складалося переважно натуралістично. Ці перетворення, як зазначив Зомбарт, у новітній час називають соціалізацією [9, с. 133-134].

У перші десятиліття ХХ ст. необхідність державного втручання в економіку у формі регулювання і навіть планування обґрунтовують американські вчені Дж. Дьюї, У. К. Мітчелл і особливо Дж. М. Кейнс. Так, Мітчелл поділяв центральну ідею інституціоналізму стосовно необхідності посилити соціальний контроль над економікою. У 1923 р. запропонував

створити систему державного страхування від безробіття. Одним із перших висунув вимогу індикативного планування американської економіки шляхом створення спеціального державного органу, який би займався відповідною роботою [6, с. 42].

Після публікації основної праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості відсотка і грошей» настав кінець монополії думки щодо «невидимої руки ринку» та автоматичного налаштування ринкової економіки. Науковець заявив про нездатність капіталізму своїми внутрішніми силами впоратися з кризами і безробіттям. За Кейнсом, вирішення цих проблем можливе завдяки втручанням держави. Фактично він завдав удар по неокласичному напрямку в цілому, а також по тезису про обмеженість ресурсів. За Кейнсом, існує надлишок ресурсів, про що свідчить безробіття. І якщо для ринкової економіки природним є неповна зайнятість, то реалізація теорії передбачає повну зайнятість. Причому під повною зайнятістю Кейнс розумів не абсолютну зайнятість, а відносну. Він вважав необхідним 3-х відсоткове безробіття, яке повинне служити буфером для тиску на зайнятих і резервом для маневру при розширенні виробництва [6, с. 48; 11]. Але якщо провести аналогію, то розширення виробництва все ж таки колись завершиться, тобто потім будуть вже перехідні моменти від менш продуктивного і менш значущого виробництва в господарстві, до більш продуктивного і вагомого. Таким чином буде забезпечена *абсолютна зайнятість*. Але для таких зрушень потрібна планомірна робота державних інститутів, які б своєчасно виявляли можливі переходи та втілювали б їх в реальність.

Активними прихильниками теорії змішаної економіки в період Другої світової війни і після неї виступили такі буржуазні економісти, як С. Чейз, Е. Хансен, Дж. М. Кларк та ін. Так, С. Чейз стверджував, що головним засобом лікування капіталізму є державне регулювання економіки. Е. Хансен, видатний теоретик рузвельтовської адміністрації, вважав першочерговим завданням уряду досягнення повної зайнятості [10]. Кларк, у свою чергу, розвивав ідею реформування капіталізму шляхом посилення громадського контролю над

економікою.

Е. Кросленд і Дж. Стрейчі зазначали, що після Другої світової війни відбувається трансформація капіталізму в зовсім іншу систему, характерними рисами якої в економічній сфері були перехід керівної ролі від капіталістів до менеджерів, зростаюча економічна роль буржуазної держави (пов'язана з націоналізованим сектором, економічними та соціальними функціями, більш рівномірним розподілом ресурсів), повна зайнятість і безупинне зростання виробництва [4; 13].

П. Самуельсон, зазначаючи про структуру змішаної економіки, писав, що наша економіка не являється чистою економікою цін, а представляє собою змішану систему, в якій елементи державного контролю переплітаються з елементами ринкового впливу на організацію виробництва та споживання [18, с. 25]. Тобто економічний контроль в системі вільного підприємництва здійснюється з боку як суспільства (в особі держави), так і приватних інститутів.

На думку відомого українського економіста С. Мочерного, змішана економіка – це модель соціально-економічного розвитку, що передбачає поєднання приватної і державної форм власності, плану і ринку, проведення інституціонально-соціальних реформ для побудови прогресивнішого ладу. А далі С. Мочерний підводив до того, що змішана економіка переростає в *народну економіку* (виділено нами. – Д. З.), яка базується на домінуванні трудової колективної власності, принципах самоуправління та всебічного соціального захисту працівників з використанням інших форм власності (в тому числі приватної), соціального контролю та національного і наднаціонального економічного планування у поєднанні з прогресивними сторонами корпоративної планованості та ринкового саморегулювання. Він зазначав, що частка державного сектору в економіці повинна бути 30–35 %, трудової та колективної – 50–55 %, а приватної 10–25 % [15].

Відповідно економічна система змішаного типу зберігає риси, що належать вільному ринку: приватна власність, вільне підприємництво,

особистий інтерес, функціонування ринкового координуючого механізму. Разом із тим з'являються нові властивості економічного співробітництва людей, що пов'язані зі змінами в конкуренції та новою економічною роллю держави [5].

Про цілісність змішаної системи свідчать основні її властивості (риси), серед яких слід відзначити:

1. Багатосекторність і поліформізм в економіці.
2. Взаємодія ринку і плану та взаємопереплетіння секторів і форм господарювання (економічна свобода і економічна рівність господарюючих суб'єктів).
3. Соціальна орієнтація економіки, значне розширення державного контролю і регулювання на основі державних витрат, державної власності.
4. Рухливість у часі і просторі механізму господарювання.
5. Перехід одних форм в інші, що забезпечує гнучкість і цілісність системи [8, с. 36].
6. Збалансування різнорідних економічних інтересів (стійкість і стабільність розвитку).
7. Спрямованість на нівелювання світових та національних економічних криз.

Таким чином, органічний характер змішаної системи проявляється у тому, що вона створює умови для паралельного розвитку різних секторів економіки, поєднує у собі взаємодію ринку і плану, забезпечує економічну свободу і економічну рівність господарюючих суб'єктів. Утворюючи тим самим нову соціально-економічну якість.

Національна модель руху до змішаної економіки характеризується комбінацією різних секторів, форм і типів господарювання, переважанням тих чи інших механізмів регулювання господарства тощо. Різноманітність даної системи можна визначити за наступними групами факторів:

1. Стержневий принцип організації змішаної економіки, переважання державного регулювання або ринкового саморегулювання.

2. Політичні, економічні, культурні, соціально-психологічні та ін. умови, що здійснюють вплив на становлення відповідної економіки.

3. Етапом, на якому перебуває країна при переході до змішаної економіки, зокрема ступенем завершеності технологічної та структурної перебудови.

Відповідно існує цілий ряд національних і регіональних моделей змішаної економіки, які слід розглядати не лише із загальних позицій, а й враховувати специфічні форми прояву вище зазначених факторів, адже в тій чи іншій державі вони будуть різні [3, с. 250-251].

На сьогодні економісти досліджують і такий важливий фактор, як якість державного втручання в економіку. Тобто наскільки ефективно державні інститути впливають на економічне життя та з якою швидкістю реагують на виникаючі проблеми.

За Светловим, вплив державного регулювання економіки повинен бути спрямований на умови та процеси, відносини, елементи і сектори народного господарства, функціонування яких ринковий механізм забезпечує незадовільно або не забезпечує взагалі. Тобто об'єктами державного регулювання економіки виступають «больові точки» ринкової економіки, де виникли або можуть виникати проблеми, які не вирішуються автоматично або невідкладно [17, с. 351].

Зміцнення держави відбувається паралельно з розвитком численних її економічних функцій. Останні перебувають у перманентному взаємозв'язку із суспільним прогресом. Свідченням чого є їх поступове вдосконалення та постійна динаміка впливу на різні сфери господарства.

За Беляєвим економічна діяльність держави реалізується через її функції в результаті складного механізму взаємодії та боротьби інтересів різних верств населення [3, с. 253]. Тому для держави залишається важливим завданням вибудувати таку систему суспільної поведінки, яка б дозволяла балансувати між інтересами різних економічних суб'єктів і при цьому не втрачати своєї стійкості, адже економічна система має різні можливості на кожному етапі свого розвитку. Тобто держава координує дії окремих господарюючих суб'єктів та спрямовує їх у потрібне русло.

На сьогодні у змішаній економіці дедалі більшу широту набирають загальноекономічні функції держави, які мають соціальне спрямування. Розглянемо деякі з них:

1. Забезпечення ефективності економіки: розробка, прийняття й організація виконання господарського законодавства (правова основа підприємництва, оподаткування, кредитування тощо), тобто створення такого економічного клімату, який би забезпечував ефективне функціонування виробництва, заохочення малого й середнього підприємництва, підтримка молодих та перспективних галузей; забезпечення умов нормальної роботи ринкового механізму (демонополізація економіки, активізація конкуренції, антиінфляційна політика, підтримка державних фінансів у бездефіцитному стані і т.д.).

2. Забезпечення економічної стабільності: згладжування циклічних кризових явищ в економіці як на макрорівні, так і в межах країни, тобто нівелювання коливань кон'юнктури, галузевих диспропорцій тощо; відповідальність за економічне зростання, підтримку раціональної структури народного господарства та пріоритетність вітчизняного виробництва, твердість національної валюти, повну зайнятість, стабільний рівень цін та зовнішньоекономічну рівновагу.

3. Забезпечення соціальної справедливості: вирішення економічних проблем, які ринковий механізм вирішити неспроможний або вирішує їх не досить ефективно, важливим тут залишається справедливий розподіл доходів у суспільстві, створення умов для самореалізації, введення соціальних стандартів життя (прожиткового мінімуму, гарантованої мінімальної оплати праці, за забезпечення населення суспільними благами тощо) [14, с. 162; 17, с. 358; 19, с. 268].

Різноманітність завдань, що постають перед державою в змішаній економіці, можна виразити за допомогою виконуваних нею економічних функцій, які є похідними від вище наведених. У літературі існує безліч підходів до їх класифікації та диференціації, серед яких варто відзначити такі:

1. Забезпечення зовнішньої та внутрішньої економічної безпека.
2. Компенсація негативних сторін ринку.

3. Проведення раціональної фіскальної політики.

4. Розвиток фундаментальних досліджень (особливо тих, які потребують значних коштів, довгих термінів окупності і великого ризику, а також нових галузей з невизначеними перспективами).

5. Розв'язання регіональних та екологічних проблем [3, с. 254; 17, с. 352].

У той же час усі функції держави переплітаються між собою і комплексно формують економічну політику, яка проявляється у механізмі державного регулювання, що доповнюється ринковим саморегулюванням.

Розглядаючи методи державного регулювання економіки слід зазначити, що вони істотно відрізняються, але разом з тим певним чином збігаються. В залежності від способу впливу та характеру їх можна поділити на адміністративно-правові та економічні, а також методи прямої та непрямой дії. Застосування даних методів у змішаних системах різних країн неоднакове, адже воно залежить від історико-культурних, соціально-економічних, політичних умов країни, стану розвитку та структури економіки [3, с. 255].

За Сірком адміністративно-правові методи – це методи, що базуються на застосуванні сили держави (юридичної регламентації, примусу, дозволу). Економічні – методи, що базуються не на силі, а на впливі держави на мотивацію господарюючих суб'єктів, на прийняття ними самостійних рішень (їхній економічний вибір). Методи прямої дії – методи, за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економіку (нормативно-законодавча діяльність, прямі фінансові витрати уряду, державні контракти і замовлення, фінансові преференції, фіксовані ціни, ліцензування, державні стандарти, індикативне планування для приватного сектору та імперативне для державного тощо [16, с. 316]). Методи непрямой дії – методи опосередкованого впливу держави на економіку (через стимули та санкції) [19, с. 269].

Відповідно держава може використовувати дані методи як одночасно, так і в різних комбінаціях (наприклад, контроль над цінами певних товарів та послуг, встановлення митних тарифів, квот, створення пільгових умов тощо).

На сьогодні досить складно визначити межу між прямими та непрямими методами, адже вони взаємодоповнюють та продовжують один одного.

Особливе місце в змішаній економіці посідає економічне програмування (індикативне та імперативне планування). Тобто мова йде про вироблення певної матриці, яка повинна передбачати варіанти соціально-економічного розвитку та дозволяти економічній системі, шляхом регулярного і комплексного впливу держави на господарський комплекс, розвиватися та рухатися у висхідному напрямленні.

Сучасна держава не лише бере участь в регулюванні економіки, на сьогодні вона виступає і як самостійний господарюючий суб'єкт. Світова практика доводить, що державна власність залишається стержневим сектором економіки. Спираючись на неї держава вибудовує політику макрорегулювання, формує стратегію економічного розвитку суспільства, оптимізує структуру національної економіки, що дозволяє визначити її остаточну орієнтацію на людину [3, с. 256].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, нами розглянуто сутність економічної системи та чинники, які впливають на її розвиток. Відповідно фундаментом у розвитку економічної системи виступає держава. Вона, як головний регулятор та суб'єкт економічних відносин, задає темп та вибудовує таку структуру, яка дозволяє досягти економічного росту, в тому числі шляхом створення належних умов для самореалізації, добробуту населення тощо.

Визначено основні ознаки змішаного типу економічної системи, як системи, що дозволяє ефективно та максимально справедливо використовувати й розподіляти ресурси країни, шляхом поєднання ринкових і державних важелів впливу на економіку та забезпечувати безкризисний розвиток суспільства.

Слід зазначити, що національні особливості розвитку кожної країни визначаються економічною та соціальною політикою уряду, яка залежить від певної політичної орієнтації і відповідної теоретичної моделі розвитку

економіки, де важливим фактором залишається якість державного втручання в економіку, що гарантується високою компетентністю політичної еліти в даних питаннях. А також їх чесності по відношенню до всіх громадян. Відповідно суспільно-економічні відносини повинні базуватися на духовно-моральному імперативі, зміцненні нормативно-регулюючої функції держави.

Список використаних джерел:

1. *Афанасьев М. П.* Методологические и теоретические основы формулировки Закона А. Вагнера. Подходы к его тестированию [Електронний ресурс] / М. П. Афанасьев, Я. М. Афанасьев // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2009. – № 3. – Режим доступа : <http://studydoc.ru/doc/2208145/metodologicheskie-i-teoreticheskie-osnovy-formulirovki>.
2. *Баш Х.* Модель Национальной Экономике – новая экономическая система / Хайдар Баш. – Казань : Идел-пресс, 2011. – 160 с.
3. *Беляев О. О.* Політична економія : навч. посіб. / О. О. Беляев, А. С. Бебело. – К. : КНЕУ, 2001. – 328 с.
4. Большая советская энциклопедия. Смешанной экономики теория это [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/133478/%D0%A1%D0%BC%D0%B5%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9>.
5. Введення в Економіку. Лекція № 2: Економічні системи [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://bookss.in.ua/book_vvedennya-v-ekonomiku_859/3_lekciya-2-ekonomichni-sistemi.
6. *Горянова Л. В.* История экономических учений / Л. В. Горянова. – М. : ММИЭИФП, 2003. – 85 с.
7. Економічна теорія : Політекономія : підручник [Електронний ресурс] / за ред. В. Д. Базилевича // Знання-Прес. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: http://pidruchniki.com/1246122039915/politekonomiya/ekonomichna_si-stema_sutnist_tsili_osnovni_strukturni_elementi_tipi_ekonomichnih_sistem.
8. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Семененка, Д. І. Коваленка. – К. : ЦУЛ, 2010. – 360 с.
9. *Зомбарт В.* Избранные работы / В. Зомбарт. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2005. – 344 с.
10. Історія економіки та економічної думки. Неокейнсіанська теорія циклу [Електронний ресурс] / Е. Хансен. – Режим доступа : http://pidruchniki.com/19570411/politekonomiya/neokeynsianska_teoriya_tsiklu_hansen.
11. *Кейнс Д. М.* Общая теория занятости, процента и денег [Електронний ресурс] / Д. М. Кейнс. – Режим доступа : <http://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>.
12. *Коваленко М. М.* Порівняльні економічні системи й публічне адміністрування / М. М. Коваленко, О. С. Лесная. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. – 176 с.
13. *Королев В. А.* Развитие государственно – частных партнерств в целях развития местных сообществ [Електронний ресурс] / В. А. Королев. – 2010. – Режим доступа : <https://www.hse.ru/data/2010/07/05/12-18733811/%D0%93%D0%A7%D0%9F%20%20%D0%9E%D0%B1%D1%89.%D0%BF%D0%B0%D0%BB%20%D0%B-A.%D0%BA.pdf>.
14. Курс економічної теорії : навч. посіб. / [С. І. Архієреєв, С. Г. Вінницька та ін.] ; за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. – Х. : НТУ «ХПІ», 2008. – 332 с.
15. *Мочерний С. В.* Економічна теорія [Електронний ресурс] / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – К. : Академія, 2004. – 856 с. – Режим доступа : <http://westudents.com.ua/knigi/118-ekonomichna-teorya-mocherniy-sv.html>.

16. Мочерний С. В. Політекономія : підручник / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 390 с.
17. Політична економія : підручник / за ред. Ю. В. Ніколенко. – К. : ЦУЛ, 2009. – 632 с.
18. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – Севастополь : Ахтиар, 1995. – 384 с.
19. Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія : навч. посіб. / А. В. Сірко. – К. : ЦУЛ, 2014. – 416 с.
20. Шеффле А. Квинтэссенция социализма / А. Шеффле. – Санкт-Петербург : Т-ва М. О. Вольфь, 1906. – 56 с.

Ziuz D. Essence and Factors of Economic System Development.

The essence of the economic system, investigated the main factors influencing the development of economies and the main features of mixed type of economic system.

Key words: economic system, mixed type of economic system functions, methods, social and economic development, ownership, market relations.

Надійшла до редколегії 21.11.2016 р.

